

КЊИЖЕВНА ПОЛИТИЧНОСТ БОРИСЛАВА МИХАЈЛОВИЋА МИХИЗА

Свој последњи ауторски наслов, *Казивања и указивања* (1994), збирку текстова сумирајућег, документарно-завештајног карактера, Борислав Михајловић објављује три године пред смрт, па након појаве ове књиге и поступа према огорченим речима којима је и завршава. „Свој немали допринос слуђивању просечног Србина дали су и српски интелектуалци, а међу њима и Борислав Михајловић Михиз”¹ – речи су из Михизовог интервјуа датог средином ратне 1993. године једном сатиричном листу: „Владајуће режимске гарнитуре које су довеле до катастрофалног биланса без премца, а богами и многи њихови противници који у томе нису ни умели ни успели да их спрече, морају да оду са политичке сцене. Међу њима, разуме се, и онај који Вам ово говори.”² Михиз, кога је речено очито обавезивало, готово ритуално – а показало се и неопозиво – повлачи се из јавног живота, затвара се у себе, а поткрај 1997. године гаси се и његов живот.

Један од Михизових омиљених писаца и млађи колега по драматуршком позиву, Душан Ковачевић, као поднаслов драме *Клаустрофобична комедија* (1987) поставља субверзивну

¹ Борислав Михајловић, *Казивања и указивања*, БИГЗ, Београд, 1994, стр. 374. Сви наводи из ове књиге су према њеном првом издању.

² *Истио*, стр. 376.

поруку: „Позориште потказује живот”. У наредној Ковачевићевој драми, *Професионалац* (1990), још се непосредније мешају животну градиво и драмска фикција. Лику писца по имену Теја Крај који, из дисидентског, прелази у привилеговани статус директора државне издавачке куће, на врата долази његов дугогодишњи тајни пратилац из политичке полиције Титове државе да му преда укоричене рукописе наводно Тејиних књига, које он није написао него – изговорио:

Седели смо до зоре. Ви сте били у пуном саставу. Репрезентација бифеа 212. Причали сте причу за причом. Наравно, Михиз највише. И најлепше. Шта је Михиз књига оставио у том бифеу... Кад смо се враћали кући, мој Милош каже мени: „Тале, зашто ви у полицији не формирате Одељење за спас српске литературе? Греота је, вели, да толике приче, приповетке, песме, анегдоте, афоризми и цели романи заувек нестану у пићу и диму.”³

Тезу да је Михиз за кафанским столом просуо „више памети, знања, књижевних анализа, историјских и политичких расправа него што се могло чути на многим београдским катедрама, за читав један предавачки век”⁴ истиче и Живорад Стојковић, један од блиских давнашњих пријатеља. Да ли је Стојковић, у овоме напису из октобра 1992, поновио садржај Ковачевићеве драмске реплике, или су обојица ову квалификацију – која личи на урбану митологему – покупили са тих истих кафанских столова, из тога истог друштва – питање је овде мање важно. Али, свакако да је слику такве, неиспуњене књижевне судбине и сам Михиз пројектовао описујући Жарка Илића, члана књижевне куће Илића у поглављу „Дипломски

³ Душан Ковачевић, *Одабране драме II*, Време књиге, Београд, 1994, стр. 151–152.

⁴ *Друји – о Михизу*, прир. Владета Јанковић и Милан Јанковић, Стубови културе, Београд, 1998, стр. 283.

испит једног преваранта” из *Ауџиобиографије – о друјима* (1990). Наиме, Жарко, „дарданеловац, кога је београдска чаршија држала за најдаровитијег од браће”, све је „расуо на кафанске приче”,⁵ те Михизов коментаторски глас не пропушта прилику да изведе аналогију са властитим књижевним расипништвом.

Тек, „потказан” и прозван и са позоришне сцене, којој посвећује неке од најбољих ауторских радова, Михиз, у својој последњој животној деценији, чини нешто слично што је, у драми *Професионалац*, чинио лик Луке Лабана иза свога праћеног лица: сабирао је посвуд расуте текстове, распоређивао их и коричио. После издавања сабраних драма (*Издајице*, 1986), у књизи *Портрети* (1988) приређује критичко-есејистичке радове написане у претходне четири деценије – остале у периодици, али и неке објављиване у ранијим збиркама текстова с разлогом прештампава – уз напомену да текстове у целину „спаја заједнички поступак – покушај да се речима сачини портрет изукрштаним цртама живота и дела”.⁶ Следи онда дводелна *Ауџиобиографија – о друјима* (1990, 1993), чији су додатак текстови сврстани у књигу *Казивања и указивања*.⁷

⁵ Борислав Михајловић Михиз, *Ауџиобиографија – о друјима*, Енго-Giunti, Београд, 2008, стр. 254.

⁶ Борислав Михајловић, *Портрети*, Нолит, Београд, 1988, стр. 420.

⁷ „Уколико је *Ауџиобиографија – о друјима* анегдотским приповедањем требало да легитимише аутора превасходно са приватне стране, *Казивања и указивања* треба да га легитимишу са идеолошке, успостављајући паралелу једног живота и једног интелектуалног профила” (Никола Маринковић, „Политичка и културна идеологија Борислава Михајловића Михиза”, у: *Књижевна историја*, год. 50, бр. 165, 2017, стр. 89). Од недавних радова издвајамо и читање Владана Бајчете, који, поред осталог, бележи и следеће: „И када говори о неопходном вишем степену толеранције у ондашњем књижевном

Уводна реч Михизове последње књиге дели с напоменом из *Порџреџи* готово исти тестаментарни тон и рекапитулативно образложење, али и идеју о дубоком прожимању књижевности и живота:⁸ „Такве, намерно разнородне и разноврсне какав је и живот, у целину их, надам се бар, спаја личност њиховог аутора и то што су сви одреда настали као покушаји да се одговори на ситне и крупне поводе и изазове времена.”⁹ А с краја интервјуа под насловом „Аутопортрет”, којим се *Порџреџи* затварају, Михиз поентира у корист вантекстовне сфере свога деловања, речима да би идеално објективан читалац вероватно „тврдио да је Михиз био више личност но трајна литерарна вредност, да је био више појава и темперамент но прави писац”.¹⁰

Писац о коме говоримо, судећи по текстовима пробраним за књигу *Казивања и указивања*, негује наклоност и према

животу и када се залаже за повратак потиснутих, или одбрану угрожених вриједности, он заступа једну самосвјесну *полиптику културе*. [...] Додавши свему томе чињеницу да је његов политички хоризонт непрекидно имао у виду захтјеве и права свих учесника поменуте кризе, добили смо неколико разлога да у постављеном оквиру говоримо и о *култури полиптике*” (Владан Бајчета, „Политика културе и култура политике: *Казивања и указивања* Борислава Михајловића Михиза”, у: *Српски културни образац у свјетлу књижевне криптике*, зборник радова, ур. Милан Радуловић, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2016, стр. 370).

⁸ Исто то, само мало друкчије и шире, можемо прочитати у Михизовој мемоарској прози, у деоници у којој спомиње своју карловачку професорку књижевности: „А научила ме је, између осталог, да српску књижевност тражим и налазим на укрштеним путевима судбине писца и његова народа, у меандрима биографије, социологије и историје” (*Аутиобиографија – о друјима*, стр. 63).

⁹ *Казивања и указивања*, стр. 5.

¹⁰ *Порџреџи*, стр. 419.

другим колоритним људским појавама, независно од њиховог социјалног и интелектуалног статуса. Тако, рецимо, оставља афирмативан запис о путопису чији је аутор стари шумадијски домаћин, Живадин Стевановић, који се пред Други светски рат отиснуо из свог Брестовца у Америку, посетио болесног Теслу те сусрео градоначелника Њујорка – један орач и копач али и „човек који мисли” и своју мисао хоће да саопшти, „самосвестан међу својима”:

Потекао из здравог језгра сељачког живота, он себе по-
носно сматра саставним делом тога света. Чак и када се истрчао
из своје средине и отишао далеко из завичаја, он не заборавља
ко је и шта је. [...] Делећи и признавајући искрено многе наивне
заблуде свога времена, он у исти мах показује несумњиво здрав
смисао за људе и ствари, жељу да што више види, чује и научи
храбром радозналешћу отвореног човека без предрасуда.¹¹

У многе туђе портрете наш портретиста уграђује ауто-
портретске црте, а понегде то и напомене. Усмени приповедач
и посматрач живота, попут Михиза, не може да не уочи срод-
не и самородне причаоце у околини, као што је био Живота
Лукић. Тај казивач „са безброј рукаваца оштроумних дигре-
сија”, када би заподео причу, према Михизовим речима, „за-
играло би пред нама шаролико оро српске људске комедије”,¹²
био је несуђени писац а постао досуђени сликар смиреног, про-
дубљеног и „чудесно строгог” опуса. Такве бујне *личности* Ми-
хиз дозива и из младалачког карловачког периода, као што је
катихета Глигорије Микић, за кога је Вељко Петровић, Мики-
ћев исписник, тврдио да беше не само најинтелигентнији ђак
него и најбољи усмени приповедач: „Појела га провинција,
ниски критеријум околине, лаки вербални успеси, велика

¹¹ *Казивања и указивања*, стр. 53–54.

¹² *Исто*, стр. 82.

склоност ка егзибицији и, већ разуме се, наша православна лењост. То ће, уосталом, и вас упропастити”¹³ – препричава Михиз давну опомену чувеног мајстора приповетке, као сигнал задржан и активан у личној самосвести. Таквим сенчењима свог аутобиографског Михиз прибегава кад год се укаже прилика, односно погодна личност за поређење.

У исказу где се писац представља, у сажетом аутопортрету,¹⁴ да је *више личности но израјна литерарна вредности*, даје за право и замеркама и похвалама других, као што даје одушка и аутокритици. Ту запажамо тон поверљивог обраћања – не бодлеровски усамљеном читалачком сабрату и двојнику – него замисливој множини читалаца којој упућује одсечну реч и једнако таква одређења, као с какве јавне трибине, с којих се и оглашавао онда када је то постало могуће у држави вишедеценијских политичких неслобода. Самосвест проговара и овде и у другим Михизовим написима, рачунајући на *живо деловање речима*, као и на одјек и делатни одговор у аудиторijuму. У једној од својих ауторефлексија о превази усмености над писаним, Михиз овако објашњава своју потребу за публиком, самим тим и за позориштем, за сценом:

Бавећи се дуго критиком, и то готово искључиво новинском, што је за мене увек значило критиком која се обраћа непосредно великом броју људи, осетио сам потребу да покушам то исто да учиним у једном другом медијуму, позоришту, које такође има особину да се директно обраћа људима. Можда је пресудна за моје опредељење за позориште била моја урођена склоност ка изговореној речи, ка дивном и тешком феномену дијалога којег ниједно писање не може да замени.¹⁵

¹³ *Истио*, стр. 66–67.

¹⁴ *Порџреџи*, стр. 418–419.

¹⁵ *Казивања и указивања*, стр. 60.

Почетком осамдесетих, у разговору за један омладински лист, истиче као водиљу уверење да је *личности* критичара пресуднија од методологије или теоријске подлоге, о томе да је добра критика „чист и јасан рукопис оригиналне личности”, те да „самозваност судије и наметљивост брбљивца искупљује снагом своје јасноће, занимљивости и једноставности”.¹⁶ У датој форми самоунижења, као код писаца старих времена, исказује другу страну напред поменуте јаке самосвести, јер, према Михизовим речима, „критичар пише увек само себе”.¹⁷ „Брбљиви људи обично нису мудри, нису претерано озбиљни, изговарају премного речи да би успели да продубе себе и своју мисао. Смем то да кажем јер сам сам од те врсте.”¹⁸ У *Ауџиобиографији* – *о друјима* оставља још један текстуални траг о пореклу овако двоструког вредновања вокације критичара. Јер, имаго оца делује. Писац наводи одрешит став проте Гојка Михајловића да је критика, у коју се његов син упустио с успехом, „безначајан и пратилачки књижевни род”, изузимајући Скерлића, али Скерлића изузима не толико по критичарском раду: „Видео је у Скерлићу борца за увођење европског духа и критеријума у српску културу и посленика великог замаха који нацију припрема за крупне задатке ослободилачких и ујединитељских ратова.”¹⁹ Образац деловања који поставља Скерлић, хваљен од стране оца Гојка, пресликаће се, разуме се – у друкчијим околностима, и на ширу област деловања Гојковог сина, који такође, у основи, није раздвајао два речена поља, књижевно и политичко, књижевно и национално.

О Михизовој улози у преломним педесетим годинама двадесетог века сведочи, с продубљене временске раздаљине, и

¹⁶ *Истио*, стр. 104.

¹⁷ *Истио*, стр. 108.

¹⁸ *Истио*, стр. 80.

¹⁹ *Ауџиобиографија – о друјима*, стр. 41.

његов савременик Предраг Палавестра: „Добивши место да пише у новинама, које су у то време замењивале раскош данашњих медија, Михиз је свој изразити таленат и темперамент спонтаног критичара ставио у службу потребе за алтернативом.”²⁰ Потреба за алтернативом унутар постреволуционарног тврдог тоталитаризма временом је расла и ширила захтеве: од начелне борбе за слободу форме педесетих година, касније, осамдесетих, и за слободу тематике, до отвореног политичког и државотворног ангажовања у годинама стрмоглавог пада титоизма и распада југословенске државе. Напокон, Михиз се обраћа ослобођеним и, гдекад, до пароксизма заоштреним гласом, после деценија принудно лимитираних оквира говора.

Ако је према Жаку Рансијеру, теоретичару што разлучује политику писаца и политику књижевности, писац „археолог или геолог који омогућава неким сведоцима заједничке историје да говоре”,²¹ онда је свакако улога критичара да знакове те историје, уписане у књижевност, ишчита и огласи у јавном простору. Када се, рецимо, осврће на драмско дело *Прошљиве њију чај* Драгослава Михајловића, Михиз долази до продорних културолошких закључака, читалачким увидом у врзину коло судбина дошљака на пренасељену урбану маргину:

Налазимо се „на дну” данашњег нашег велеграда који, као и све што је гломазно, бројно, велико, одмах мора да буде и Молох који гута, мрви и сакати људе и тако самлевене и инвалидирани баца их онда тамо где наш човек увек одлази кад нема куда – у кафану. Има већ више од једног века како је та национална српска институција: крчма, бирцуз, бифе, кафана, постала главно поприште ишчашених судбина.²²

²⁰ Дрући – о Михизу, стр. 45.

²¹ Жак Рансијер, *Пољитика књижевности*, Адреса, Нови Сад, 2008, стр. 19.

²² *Казивања и указивања*, стр. 69.

У дослуху с претходним чини се и Михизов опис приповедног света Живојина Павловића, далекосежан и актуелан, потекао из скрајнутог света који сачињава ауторску „митологију” нашег писца и синеасте:

Инстинктом писца савремености Павловић је осетио битну промену састава српског народа. Од земље сељака, опробаних ратника и школованих официра, оретке али делотворне интелигенције, претворили смо се наглим скоком у, ако тако могу да кажем, народ приградског становништва. Жика Павловић је маркантно исказао тај тешки тектонски потрес од чијег исхода, можда чак и пресудно, зависи наша будућа судбина.²³

Књижевни тумач начас уступа првенство националном мислиоцу. На тај социокултурни поремећај равнотеже српског друштва после Другог светског рата, навратиће се Михиз и у позном исказу политички усмереном, у интервјуу за ревију *Дуџа* (1990). Тамо понавља да је „састав српског народа” битно промењен – управо предлошцима за ликове Драгослава Михаиловића и Живојина Павловића, филмског *црној шаласа* и *сйварносне йрозе* – а „о том слоју мало знамо”, као што „можда и он мало зна о себи”. Кроз искуство разумевања критичара – јер књижевност неспорно може бити „наука о друштву” (Рансијер) – Михиз утврђује своје политичке пројекције: „Сувише су брзо дошли до цивилизацијских ствари, а можда кобно прескочили степен културизације који се складније и постепеније дешавао у XIX веку: полаки, утемељенији прилазак. [...] Сада на тај свет стартује политика.”²⁴ Михизов политички ум ступа у пуно дејство у многим заплетима тзв. година расплета.

²³ *Истио*, стр. 113.

²⁴ *Истио*, стр. 279.

Утемељеност сумње у степен међусобног познавања демократски самосвесне елите и народне већине доспеле на периферију градова, потиснуте из матичних сеоских подручја у културно непрофилсане средине – данас најогољеније разумевамо, у доба превласти социјалне маргине у медијској и свим другим сферама. Али Михиз овде још није стигао да нагласи поларизацију елите, која у нас траје још безнадежније. Смисаони контекст у којем је изнета сумња у националне перспективе, упућује на неизбежност корених политичких промена, услед распада биполарног света и тешке кризе државне заједнице југословенских народа. Српска елита, либерална у Краљевини а комунистичка у Републици, пригрлила је, према Михизу, југословенство као пројекат и у тај пројекат уложила и вековно изграђиван народни идентитет. Питање је могло да се постави и овако: колико смо, после свеколиких идеолошких опита и притисака, остали повезани сећањима и представама? Међусобно разумевање, као и друштвена кохезија, јесу могући уколико саговорници, поред језика, деле заједничке вредности. О чему год се Михиз изјашњавао, у књижевности или политици, становишта подлаже наслојеном историјском свешћу коју баштини као стари ученик најстарије српске гимназије. У *Аутобиографији – о друјима*, или укратко у „Аутопортрету” из *Пориреија*, декларише властите културне оквире, у знаку прожимања националне подлоге и класичних садржаја: „Дух класике нас је учио блискости седмовратих Теба и нашег средњовековног Сталаћа на Морави која нас је отхранила, која ваља и да нас сахрани, учио нас сестринству Антигоне за љубав створене и Пријездине Госпође разумне.”²⁵ Ипак, Михиз наглашава и оно што је у првој српској гимназији имало првенство и било залог народног опстанка, због непрестане претње од етничке асимилације и верске конверзије:

²⁵ *Аутобиографија – о друјима*, стр. 60.

Оно основно чему су нас учили могло би се крајње једноставно свести: учили су нас да будемо добри Срби. Овај старински постулат, задан ранијим вековима живота под моћнијим туђинима, уградио је тај имунолошки систем самоодржања. Нас су озбиљно и страсно учили српској традицији.²⁶

Културно памћење је овде схваћено као потврђено средство одбране заједнице од чинилаца духовне окупације и подвлашћења и као ослонац без којег се, у књижевном стварању, не може ни даље ни дубље – како читамо у помињаном „Аутопортрету”: „Рећи оно што је твоје и што најбоље познајеш, али га исказати на такав начин да може да кореспондира, да буде у координатама схватљивим свету. Не може се бити светски писац, а да се једновремено не бива дубоко, исконски, писац свог света.”²⁷ То је кључна мисао Михизовог осврта на Андрићеву Нобелову награду, донетог у књизи *Казивања и указивања*: „Кренуо је пре много година Иво Андрић да каже своју поруку свету. Говорио ју је кроз свој завичај.”²⁸ Милован Ђилас, на пример, испоставља питање колико „србовање Михиза” – иначе (према Ђиласовој оцени) недогматичног саговорника – може бити објашњено као „реакција на идеолошку диктатуру”, а колико „на безумна антисрпства”.²⁹ Павле Угринов, опет, непосредно сведочи о моменту кад је Михиз „почео окретати леђа литерарној критици и литератури и све више се препуштати политици и јавном животу те врсте, или их бар међусобно мешати”.³⁰ Као да оба Михизова описивача пропитују да ли је умном појединцу уопште потребно и прилично некакво национално, односно јавно иступање, такозвано „бављење

²⁶ *Истио*, стр. 58.

²⁷ *Портрети*, стр. 409.

²⁸ *Казивања и указивања*, стр. 42.

²⁹ *Дрући – о Михизу*, стр. 236.

³⁰ *Истио*, стр. 240.

политиком”. Можемо овде посегнути и за разликовањем општежитеља и идиоритмика (према монашкој подели), тј. заједничара и издвојеника. Ове ознаке, у полемичко разматрање Михизове личности и дела увео је Небојша Васовић, оцењујући да је он општежитељ који је „проживео живот ношен ирационалним страхом да нешто не пропусти и исто тако ирационалном жељом да у свему учествује”.³¹ Треба ли да историја протиче мимо нас, освешћених и нарочитих, чему појединачно мешање у њен ток – ако већ имамо свој позив, углед у томе позиву?

Разматрајући, у равни културе као семиосфере, однос историјског процеса и личног принципа, Лотман долази до општег закључка да све што људи раде не може да „не припада анонимним историјским процесима и не може а да у овом или оном степену не припада личном принципу”.³² Лотман то приписује самој суштини „човековог односа према култури – изоморфношћу личности и њеног универзума” као и „неопходношћу да се буде само његов део”.³³ Воља да се буде чујан глас у епохи, и свој и општежитељни, чини се разумљивом као и супротна потреба, за повлачењем и осамом. Такву вољу Михиз је изриком сведочио. Подсетимо, рубрику критике тиражног листа управо је сагледавао као начин да утиче на широку јавност. Такву је мисију остваривао у годинама расправа унутар поретка чији је револуционарни циљ био да створи ново друштво, новог човека и нову традицију, као и политички подобан самоопис вишенационалне државе с удаљеним или још непрофилисаним националним културама у њеном

³¹ Небојша Васовић, *Полемике и ѿријреши*, Задужбина „Николај Тимченко”, Лесковац, 2015, стр. 37.

³² Јуриј М. Лотман, *Семиосфера*, Светови, Нови Сад, 2004, стр. 344.

³³ *Исто*.

октроисаном јединству. Будући да су једино Срби у заједничку државу унели државност краљевина Србије и Црне Горе, са истосмерним националном културном основом и политиком, „српске традиције” (Михиз у „Аутопортрету” умесно користи множински облик) биле су главна мета удара инжењера и извођача преудешеног самоописа постреволуционарне културе: прекрајања, идеолошких учтивања, брисања и потискивања. Подухват рушења Његошеве капеле на Ловћену – на шта је, с почетка седамдесетих, и Михиз реаговао опорим речима јавног протеста и мрачним повесним аналогијама³⁴ – представља само најбруталнији случај титоистичког стратешког насиља над културним симболима српске прошлости.

Михиз, на страницама *Ауџобиографије – о друјима* посвећеним фигури оца Гојка, образованог српског свештеника, међу очеве ставове смешта и сугестију упућену сину о томе да су опасни неодмерени ломови у култури: „Вука ћеш се начитати, прочитај једном пажљиво и без предрасуда и Хаџића.”³⁵ Само на овом примеру, дискретно уграђеном у мемоарски ток, можемо сагледати неке од кључних интелектуалних одлика које су од Михиза – самозваног „лењивца”, „импровизатора” и „брбљивца” – начиниле истакнуту књижевно-друштвену појаву епохе чији је био сведок и учесник: отвореност према двема традицијским линијама (и даље непомиреним у широј културној самосвести), али и осетљивост за одрживе аргументе сучељених страна. У таквим распонима карактерише га и Добрица Ћосић, износећи да је Михиз био „свагда спреман на дијалог и порицање себе и другог”, „са подједнаким слухом за класично и авангардно, поштовалац традиције и подстрекач иновације”.³⁶

³⁴ *Казивања и указивања*, стр. 40–41.

³⁵ *Ауџобиографија – о друјима*, стр. 39.

³⁶ *Друји – о Михизу*, стр. 285.

О педесетим годинама, кад је текао углед критичара отвореног за различите гласове с обе стране књижевног фронта, Михиз је изрекао и следеће: „Они што су млади, и не само млади људи тад чинили, па и ова моја брза новинска писанија, била је, у ствари, борба за ослобођење најпре форме и израза из окамењених клешта окоштале нормe.”³⁷ У *Ауџобиографији – о друјима* још надодаје: „Новопокренути лист *НИН* почиње да личи на новине. Позоришна публика престонице хрли на периферију, где на Црвеном крсту Београдско драмско афишира савремене америчке и западноевропске драматичаре.”³⁸ У часу када власт настоји да изгледа либералнија од стаљински заклопљеног Источног блока, у животу уметности се обуставља диктат обавезне форме. Признање Михизово да је у „пријатној” атмосфери редакције младих новинара лично сигнализовао кад у прилогу „има нешто политички проблематично” – може изазвати опречне коментаре, али говори и о томе да се размицао простор слободе писања: „па смо се онда погађали шта може шта не може. Ако много није могло, онда тај чланак није објављиван.”³⁹ Михизово признање као да илуструје – наравно, у општијем контексту речене – Гринблатове ставове да је „култура особена мрежа преговарања”, а књижевност „установа за чување граница културе” – с тим што су, у годинама строго контролисане јавне речи, поменуте границе биле идеолошки крајње сужене. Михизовој репутацији храброг алтернативца свакако су допринели и критички осврти на писање Марка Ристића, тада повлашћеног статусом идеолошког полицајца с педигреом београдског коленовића, лојалног надреалисте и амбасадора. У тону суспрегнутом, из кога свако мало навиру иронија и инвектива, Михиз мапира раз-

³⁷ *Казивања и указивања*, стр. 99.

³⁸ *Ауџобиографија – о друјима*, стр. 293.

³⁹ *Порџреџи*, стр. 413.

лике између улоге књижевног критичара и Ристићеве праксе *књижевної йолийичара*. Према Михизу, он је водио упоран рат, више „упорно наглашеним ставом, анатемама, поставкама, 'социолошким оговарањима', него исцрпном аргументацијом и анализом”.⁴⁰ Као критичар либералног става, као и обавезе да представи аргументе и изведе анализу (а не да понавља идеолошке ставове), Михиз поступно одбацује Ристића као тумача.

Надаље, карловачки баштиник традиција, националних и светских, не прихвата комотни нихилизам режимског аутора *Књижевне йолийичке* који је „дотадање путеве наше књижевности сматрао дисквалификованим, признајући из готово целокупне историје наше књижевности једино Диса”.⁴¹ Предочава и одсуство правог духа, грубост памфлета, насртање на човека, лак и демагошки ефекат, замршену патетику, априорне ставове као коначне судове. Пошто је оценио Ристићеву антибаналност као баналност а непрестано истицање антидогматизма као догматичност, Михиз у тексту о другој збирци текстова истог аутора (*Просјор–време*) сурово закључује да проблеми Марка Ристића потичу не само из литерарне безавичајности него и услед изостанка основног талента. Декласира га, с почетка анализе, као „литерарно настројеног публицисту”.⁴² И дан-данас, Михизово критичко демаскирање високо рангиране фигуре, режимског удворице, може послужити као образац писања о појавама заклоњеним иза структура моћи, реторички рафинирано али беспоштедно.

Поред књижевнокритичких написа, тих педесетих, кад се друга југословенска држава почела саобраћајно отварати према Западу, Михизово писање се отвара и према другим културним темама. Извештава, рецимо, о боравку у Паризу,

⁴⁰ *Истио*, стр. 150.

⁴¹ *Истио*, стр. 151.

⁴² *Истио*, стр. 154–159.

пријемчиво али и без провинцијалне заслепљености новотаријама. Констатује театарску „париску школу” састављену од самих странаца (Адамов, Бекет, Јонеско), али издваја и француске плодове театарских опита: минималистичку сцену Андреа Фрера и пантомиму Марсела Марсоа, али и Браћу Жак, бравурозне сценске чаробњаке. Парадокс тадашњих трагања очитује и ова Михизова реченица: „Андре Фрер је створио нешто ново, један други млад човек (нема му још тридесет) створио је – нешто старо.”⁴³ Залаже се, у то доба, за полемику усмерену на предмет а без политичког позлеђивања опонента (у реакцији на неповољну критику новог романа Михаила Лалића из пера другог критичара), те за разбијање „окова конвенционалности” поводом подизања споменичких обележја. У периоду после отпуснице из НИИ-а не пропушта да прикаже тек штампану драму Милоша Црњанског *Конак* (1958). Текст је, као историјски доказ одупирања главном току, такође уврштен у *Казивања и указивања* – Михиз дописује и мемоар о личном уделу у књижевној борби за повратак највећег српског писца, тада још увек у невољном избеглиштву.⁴⁴

Кад год помислимо да Михиз запада у опасност аутомитологизације, изненади нас аутоиронијском жаоком, не само на рачун своје књижевне радиности и домета него и поводом моралног профила себе и своје генерације. Рецимо, у одељку *Аутиобиографије – о другима* насловљеном „У погрешном свету” можемо прочитати деоницу у којој аутор признаје – истина, закриљен првим лицем множине – да је, као сасвим млад, пристајао уз опцију победника и доносилаца друштвене револуције. Пише Михиз у име свих њих:

Често сам размишљао како ми се то десило и шта је то толики број младих људи привукло новом поретку? [...] Мада

⁴³ *Казивања и указивања*, стр. 23–33.

⁴⁴ *Истио*, стр. 45–51.

то нигде није било речено и можда ни у свести младих људи сасвим јасно формулисано, бивало је на неки начин очито да ће се у овом новом реду ствари моћи пробити само припадници нове вере. Каријеризму је суседовао страх да се усамљен не застане, за временом и животом.⁴⁵

Двеста страница после, даје још сажетију самооцену која гласи: двојност „идеализма и каријеризма”, и оверава је реченицом, сада у трећем лицу множине, мада је ту садржано и прво лице једнине: „Такви двоструки провешће век.”⁴⁶ Двострукоћ као удес, лични и колективни, искрсава као идеја коју ће даље развијати, са доста утемељења и не без аналитичких резултата.

Михиз је деловао у деценијама системски потискиваних сукоба, прећуткивања, али и разноликих стратегија заобилажења табуисаних тема и гледишта, од почетка његовог књижевног и јавног учешћа па до повлачења из свега – током завршне деценије прошлог века. Геополитичка позиција Титове државе омогућила је запоседање знатнијег простора слободе израза и пријем ширих културних утицаја, али, како Михиз сведочи, кад је била на реду битка за слободу садржине, добар део писаца бежао је „у неутралитет прошлости, други, готово детињасто радујући се ослобођењу форме, брзо је западао у опскурантизам и окултизам. То је био тренутак кад ми се учинило да је наша књижевност постала досадна”.⁴⁷ Овако, наиме, Михиз одговара на постављено питање о његовом „бегу из текуће критике”,⁴⁸ што значи, пре свега, из *НИН*-а.

И овде застајемо да евидентирамо пример оне двострукости коју Михиз признаје као генерацијски дефект, настао у

⁴⁵ *Аутобиографија – о друјима*, стр. 101.

⁴⁶ *Истио*, стр. 309.

⁴⁷ *Казивања и указивања*, стр. 99.

⁴⁸ *Истио*.

околностима тоталитарног поретка друге Југославије. Будући да овај исказ потиче из прве године након одласка Доживотног Председника, Михизово самоисправљање звучи и као еуфемизам и као иронија. Звучи двоструко. „Нисам ја само побегао”, „помало су ме отерали” – овакве семантичке конструкције одају колебање, потребу да се чињенице ублаже и релативизују, премда не и сакрију. Да ли је „досада” – којом правда одустајање од писања критике – реч која више прикрива него открива? Михиз, почетком осамдесетих, каже да су га *помало* отерали, а о том *шерању помало*, деценију после, пише без много ограда у *Аутиобиографији – о друјима*. Михизово име, очевидно, не само због реалне заштите пријатеља од утицаја, било је већ тако звучно да су власти, средином педесетих, уклањајући својеглавог критичара из утицајних новина, Михизу намениле казну која на казну и не личи. Михизов положај се одиста чини двоструким – као по Гринблатовим речима за случај Шекспира – уједно задужен „и за послушност и за подривање”, али је свакако испробавао границе дозвољеног, па жљиво их померао и утицао на бројне читаоце и збивања.

Овде призвани водећи заступник *поетике културе* објашњава да се нешто дешава са објектима, веровањима и праксама када су изражени у књижевним текстовима, „често нешто непредвидљиво и узнемирујуће [...] То 'нешто' је истовремено знак моћи уметности и утканости културе у контингенцију историје”.⁴⁹ Књижевност утиче на друштво, не само обратно. Структуре моћи у доба титоизма показивале су осетљивост на узнемирујућу моћ културе и уметности, далеко већу од данашње постдемократије и неолиберализма. Отуда су, с београдске адресе Француска 7, под кровом куће донекле одмакнуте од контроле власти, ретки појединци од угледа испитивали

⁴⁹ Стивен Гринблат, „Култура”, *Злајна преда*, год. 4, бр. 37, новембар 2004, стр. 43.

докле се „слобода садржине” простире у систему који улази у период огољене кризе.

У другом делу тестаментарне Михизове књиге („Указивања”) налазе се написи историјско-документарно вредни: било да су то иницијативе, дописи и саопштења, чији је аутор или редактор био Михиз (за такво писање увек приправан и наоштрен), било да је реч о говорима или коментарима догађаја из самог узбурканог друштвеног контекста. Аутор најпре подсећа како је дошло до оснивања Одбора за заштиту уметничке слободе (1982), при београдској секцији Удружења књижевника, форума потеклог из вишедеценијских личних и групних напора и гестова запоседања слободе:

Савесно, педантно и прецизно као сеизмограф Одбор је реаговао на сваку повреду стваралаштва (и не само њега), дизао глас против забране књига, часописа, позоришних представа, хапшења и отпуштања са посла, настојећи да сваком свом иступу да и документарну веродостојност појединог случаја и шири друштвени смисао.⁵⁰

После две године на друштвено позорје ступа и Одбор за заштиту слободе мисли и изражавања, који је окупио групу угледних личности београдске, али само београдске, интелектуалне сцене. Ређају се иницијативе и утемељена разматрања савремености – као што су „Предлог за слободно и критичко преиспитивање историјске улоге Јосипа Броза Тита” (јун 1988) „Србија и демократија, јуче, данас и сутра” (мај 1989) – у замаку борбе за демократију с утврђеног положаја у Француској 7.

У тој борби, Михиз даје историјско-културну подлогу за актуелне одговоре на изазове уздрмане државе, из угла народа што је за ту државу поднео и превише жртава и превише уступака. На прилике да се оглашава у тиражној штампи спремно

⁵⁰ *Казивања и указивања*, стр. 161.

одговара, даље излажући своје државнополитичке идеје ослоњене на сумирана повесна искуства, на примере за угледање и примере посведочених заблуда. Наступа као носилац српске самосвести, испрва вољно скрајнуте, па онда гушене двапут покушаним и пропалим пројектом Југославије. Према томе пројекту, овај доста толерантни расправљач показује одбојност, без трунке сентименталности или резерве. „Не бавим се политиком, јер не желим власт. А бавити се политиком и не желети власт, то је бесмислица”, одговара Михиз на питања Мила Глигоријевића из октобра 1990. године: „Мислим да писци више могу да учине својим скептицизмом, објективношћу и разумевањем.”⁵¹ У име реченог скептицизма, одговара суморно – а показаће се и тачно – на питање „Зашто Срби не знају шта хоће?”:

Постоји тачан одговор на то питање: Срби су учинили нешто што није учинио ниједан народ на свету, променили су свој национални идентитет. [...] Срби су од Срба постали Југословени: то је прекршај табуа који се мора платити. Поготово што тај прелаз није био праћен ни од једног другог народа. Како се човек не може грлити са сопственом сенком, ми смо дошли у позицију да грлимо своју браћу, али се браћа измичу мислећи да ћемо их удавити. [...] Али ја знам да све ово што говорим не вреди ништа. Биће много Срба који ће ове моје идеје сматрати издајничким. У сваком Србину чучи Југословен и једва чека да поново појури у своју стару пропаст.⁵²

У новинским интервјуима с краја предратне 1990. године, као у каквој животној исповести у наставцима, Михизова бриткост, сада растерећена потребе за маскирањем и ублажавањем, изнова покреће као тему двострукост као удес и болест

⁵¹ *Истио*, стр. 225.

⁵² *Истио*, стр. 226–227.

која буни и ремети целисходан избор и правац друштва. Двострукост представља образац не само његове, ратне генерације него важи и за искуство народа чију ствар срчано брани. „Српски народ је и зато био један од великих малих народа, јер је имао критичку свест о себи”⁵³ – изјављује у децембарском разговору исте године, а потом се оваква похвала указује у деформисаном лику: „А српски народ зна за своју судбину малог народа. Он мора да даје и побуњенике и квислинге. А често ово друго даје у истој личности.”⁵⁴ Подвојеним ликом одликује се и Михизов драмски јунак Краљевић Марко, народна узданица а турски придворица, чију славу, у Михизовом комаду, креира и шири гусларска пропаганда под идеолошком контролом Марковог брата. Михизов Марко, заснован на модерном претумачењу повесне и епске предаје, заправо је оличење непревладано подвојеног историјског положаја српског народа, између заветног жртвеног хероизма и нужности опстанка по цену концесија моћнијима.

У одговору интервјуисти *НИН*-а, у априлу 1991. године, оповргава познату мисао пријатеља Добрице Ћосића – о Србијама као победницима у рату и губитницима у миру – тврдећи да је она тачна само за два светска рата: „Али тада више није постојала Србија, него је настала и наставила да постоји Југославија. Срби морају изгубити сваки мир у Југославији.”⁵⁵ Фигуру двострукости овде, донекле гротескно, Михиз преиначује у ознаке *двојавосиј* и *разрокосиј*: „Срби су двоглав народ, разрок народ. Једно око гледа хероизам Карађорђа, друго мотри на опортунизам кнеза Милоша. Срби морају већ једном стопити оба ова својства у себи.”⁵⁶ Двострукост је синоним не

⁵³ *Истио*, стр. 258.

⁵⁴ *Истио*, стр. 260.

⁵⁵ *Истио*, стр. 309.

⁵⁶ *Истио*, стр. 310.

само за сложеност и деликатност него и за подељеност, расцеп и раздор, за метеж и дезоријентацију. Такав стицај кондензовано и карневалски описује у разговору за сатиричник *Даниа*, чијим смо одломком и почели овај осврт на раздобље Михизове књижевне и јавне завршнице:

Напили смо се бунике, најпре југословенске, па свесрпске, пашалучке и прекодринске, бољшевичке и антибољшевичке, ратничке и дефетистичке и дезертерске, избегличке и староседелачке, сиротињске и пљачкашке. Омамљени од тог пића главињају нашом политичком и народном сценом паликуће и ватрогасци, чврсторукаши и демократе, заштитници својих кућа и нејачи и растурачи и затирачи туђих, избегличка сиротиња и ратни профитери. Гасе се светионици, изокренули се путокази.⁵⁷

Михизова културно и национално усмерена мисао, коју је могао, у несметаном опсегу, развити тек у позним изјашњењима, у аутобиографији и њеном документарном додатку од сваковрсних „казивања и указивања”, показује се као подстицајна, и дијалогичка и полемички ослоњена на мисао предводника националне мисли, од Јована Цвијића и Слободана Јовановића до Исидоре Секулић или, можда понајвише, Милана Кашанина, унутрашњег емигранта у деценијама Михизовог доста атипичног бунтовања. Фрагментарна, проткана кроз различне текстове, у сажетим синтезама и аналогијама, Михизова мисао поседује горки сатирички призивок стериланског моралистичког порекла и печат противречја и предвојености, у тежњи да помири супротности проистекле из пуне расе, тешких момената и запуштене средине.

Неке битне чињенице ваља сагледати и изрећи у потпуности њиховог значења и далекосежних последица. Неки примери, по начелу *pars pro toto*, у себи садрже више уверљивости

⁵⁷ *Исто*, стр. 368.

него томови доказа. И треба постићи да то битно одјекне у другима, као сазнање и упозорење. Михиз је тако нешто умео да постигне, јер је познавао вредности српског и европског наслеђа, уз реторичка преимућства. У рецензији пројекта издавања сабраних дела Слободана Јовановића – који је чак и крајем осамдесетих изазивао званичне отпоре – Михиз, поред језгровитих похвала опусу „најинтелигентнијег Србина од оних који су писали књиге”, ефектно указује на застрашујућу последицу полувековне менталне окупације над српском културом: „Оно што је ваљало да буде неопходна лектира и драгоцен фонд знања за духовно профилирање српског интелектуалца, постало је тешко доступни антикварни раритет.”⁵⁸ Новим нараштајима мора бити несхватљиво да је лик с највећег новчаног апоена српског динара био осуђен у одсуству зато што је био на челу легитимне, антинацистичке владе у савезничком Лондону. Михиз је, једном једином реченицом дочарао размере празнине услед тога изгнанства и тежину циљаног културног злочина против Срба, њихове баштине и самосвести. А на трибини после коначног изласка тих дела, на Јовановићевом Правном факултету, успео је да изнађе још истанчанију квалификацију каква се вредност напокон враћа у слободни оптицај, међу своје читаоце:

Један добар познавалац наших људи и нарави, склон прејакој и загриженој речи, тврдио је да је наш, српски јавни делатник махом човек површних компетенција и напабирчених знања, лако на углед који прелако стиче на ниском критеријуму околине, разметљив и полењ, а самопоуздан у истој мери у којој је и несолидан. Али кад се међу многима нађе један да ваља, он ваља за стотине других. Дело Слободана Јовановића од те је испитатељске врсте.⁵⁹

⁵⁸ *Истио*, стр. 128.

⁵⁹ *Истио*, стр. 132–133.

Првог Слободана у српском именованому Михиз издиже као недосежни образац посвећеног умног делања. Пореди га, контрастно, с другим, чешћим и непревладаним образцем, чије је примерке сам Јовановић описивао и назвао их *пољитичким*. У таквом опису назиремо неке од негативних црта уграђиване у аутокритички наглашене Михизове ауто-портретске фрагменте. Као што књижевно и научно дело утемељеног и продуктивног Слободана Јовановића делује искупљујуће, тако и овакво самооптуживање искупљује евентуалне недостатке онога који те недостатке освешћује. Макар их, према темпераменту, увеличавао. Јер, нема сумње да је Борислав Михајловић Михиз оставио, на више стваралачких планова, вредна и утицајна дела и трагове. А можемо се сложити да су зарана показани дарови обећавали још позамамнији и дубокосежнији учинак. Имао је шта да расипа, па је то и чинио, онако сремачки и српски.

Драјан Хамовић